

IBO de León por esta iniciativa que contribuye a difundir el disperso y fragmentado legado cultural de Mesopotamia.

Juan-Luis Montero Fenollós
Universidade da Coruña

Jordi Vidal (ed.), *Lletres bíbliques. La correspondència entre Francesc Cambó i Bonaventura Ubach (1925-1947)*, Barcino Monographica Orientalia 15, Universitat de Barcelona Edicions, Barcelona, 2021, 134pp. ISBN: 978-84-9168-570-8.

El coneixement és sempre situat. És per això que em sembla pertinent començar explicitant algunes circumstàncies que situen el text que llegireu a continuació. L'escric a petició de l'autor del volum recensionat, una petició que vaig acceptar de bon grat. I ho faig, amb honor, a la revista que ell va fundar el 2004 i de la que n'és, des d'aleshores, el director. Va ser poc abans del llançament d'*Historiae* quan la nostra relació acadèmica i personal es va començar a cuinar. Durant aquests anys hem treballat a quatre mans per bastir articles, comunicacions a congressos i projectes de recerca. Tenint en compte totes aquestes circumstàncies el text que escric no pot ser (ni té cap pretensió de ser) asèptic o crític, menys encara en el sentit més àcid que la paraula "crític" pot tenir el món acadèmic.

A continuació, per tant, no trobareu una recensió que va línia per línia buscant tot allò que, segons la mirada de qui recensiona, l'autor hauria d'esmenar. Aquesta pràctica, habitual en algunes revistes acadèmiques de prestigi, és també una mostra de coneixement situat que poques vegades es presenta com a tal. I a més sembla que és ben lluny del caire del gènere literari de la ressenya, si més no en els seus orígens. En un breu i deliciós assaig traduït recentment al català sota el títol "El naixement de la ressenya",¹ Roberto Calasso ens parla de la primera ressenya, la que va donar el tret de sortida d'un gènere tan reeixit, encara ara, a l'acadèmia. Es tracta d'un text que Madeleine de Souvré (1599-1678) va publicar el 9 de març de 1665 al *Journal des Savants* recensionant l'obra *Réflexions ou sentences et maximes morales* del seu amic François de La Rochefoucauld (1613-1680). No sembla pas que la bona relació, pública i notòria, entre recensionadora i recensionat fos aleshores un entrebanc per a la bona acollida i pervivència d'aquest tipus de text, com tampoc hauria de ser-ho ara.

¹ Calasso, R., 2021: "El naixement de la ressenya", dins de *Com ordenar una biblioteca*. Barcelona: Editorial Anagrama, pp. 105-109. Traducció al català: Xavier Valls i Guinovart.

Lletres bíbliques, el volum objecte de la present recensió, és el número 15 de la col·lecció Barcino. Monographica Orientalia. La tria d'aquesta seu no és pas casual: aquesta col·lecció de l'Institut del Pròxim Orient de la Universitat de Barcelona compta amb nombroses contribucions de Jordi Vidal com autor² i com editor.³ Tal i com el títol indica, el *Leitmotiv* de la monografia que Vidal ens ofereix en aquesta ocasió és la publicació de la correspondència que entre 1925 i 1947 s'intercanviaren Francesc Cambó i Batlle (1876-1947) i Bonaventura Ubach i Medir (1879-1960). El volum consta de dues parts ben diferenciades. La primera conté tres assaigs temàtics (pp. 17-49). La segona conté l'epistolari pròpiament dit, amb un total de 61 cartes (pp. 51-125). A més s'obre el volum amb una introducció que inclou els agraïments (pp. 9-15) i el tanquen una destacable selecció de fotografies (pp. 127-132) i un índex onomàstic (pp. 133-134).

El primer dels assaigs temàtics, titulat "La Bíblia de Cambó i la Bíblia d'Ubach" (pp. 17-27) ens mostra la que el mateix Vidal qualifica de "situació insòlita" (p. 17): entre 1915 i 1929 es van posar en marxa quatre projectes diferents de traducció de la Bíblia al català. De tots ells, el que finalment va reeixir, malgrat la publicació completa il·lustrada no va arribar a fer-se efectiva tal i com s'havia planificat, va ser el projecte en el que Ubach va tenir un pes decisiu, el que derivaria en la que es coneix com la Bíblia de Montserrat. Aquest projecte va conviure durant un temps amb la que aquí s'anomena "Bíblia de Cambó": un projecte finançat per Cambó, coordinat pel caputxí Miquel d'Esplugues (1870-1934) i que es materialitzaria sota el paraigua de la Fundació Bíblica Catalana. Les discrepàncies entre aquests dos projectes, que feien

² En les referències a continuació indiquem BMO (Barcino. Monographica Orientalia) i el número, però evitem reiterar autor, lloc d'edició i editorial, dades coincidents en tots els casos amb les del volum aquí recensionat. Autor de monografia: *Historia del Instituto del Próximo Oriente Antiguo (1971-2012)*. BMO 5, 2016.

I també autor dels capítols de llibre següents: "El llegat orientalístic de Josep Brunet i Bellet a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona", dins de L. Feliu / A. Millet / J. Vidal (eds.): *"Sentido de un empeño". Homenatge a Gregorio del Olmo Lete*. BMO 16, 2021, pp. 541-561.

"Historia de Eridu, Societat Catalana d'Amics del Pròxim Orient Antic", dins de L. Brage / J. L. Montero (eds.): *El Próximo Oriente antiguo y el Egipto faraónico en España y Portugal. Viajeros, pioneros, coleccionistas, instituciones y recepción*. BMO 13, 2020, pp. 371-392.

"Israel, Mesopotamia y Egipto en la obra de Santiago Montero Díaz", dins de J. Vidal (ed.): *La interpretación del antiguo Israel, entre la historia y la política*. BMO 8, 2017, pp. 25-36.

"La violencia letal contra la población civil en época amorrea: dos casos de estudio", dins de C. Di Bannardis / E. Ravenna / I. Milevski (eds.): *Diversidad de formaciones políticas en Mesopotamia y el Cercano Oriente. Organización interna y relaciones interregionales en la Edad del Bronce*. BMO 1, 2013, pp. 85-93.

³ Volums editats, a més del que és objecte d'aquesta recensió: Feliu, L. / Millet, A. / Vidal, J. (eds.), 2021: *"El sentido de un empeño". Homenatge a Gregorio del Olmo Lete*. BMO 16.

Vidal, J. (ed.), 2017: *La interpretación del antiguo Israel, entre la historia y la política*. BMO 8.

impossible l'entesa que es va buscar en un principi, eren tant de fons com de forma. En paraules de Vidal, eren discrepàncies “sobre l'abast de l'empresa: traducció vs. traducció, comentari i il·lustració; equip ampli vs. equip restringit; execució ràpida vs. execució a llarg termini, però també hi hagué un problema de protagonisme evident. Així, el projecte d'Ubach donava prioritat a l'Abadia de Montserrat, d'on havien de sortir els dos encarregats científics del projecte. En canvi, dins del pla dissenyat per Miquel d'Esplugues, l'aportació montserratina era secundària, molt lluny de les aspiracions d'Ubach” (p. 20).

Llegint aquest assaig i tot seguit l'epistolari, on els projectes de traducció de la Bíblia s'esmenten en més d'una ocasió, sobta, d'una banda, que Ubach i Cambó comentessin el tema amb naturalitat sense que l'escissió en dos projectes del que inicialment havia de ser un suposés cap fricció entre ells, si més no, aparentment. De l'altra banda resulta intrigant que Cambó, que confiava en Ubach tant a nivell personal com acadèmic, no decidís deixar de finançar el projecte de la Fundació Bíblica Catalana per donar el seu suport econòmic i personal, de manera exclusiva, a la Bíblia de Montserrat. Aquesta és una qüestió que Vidal, que ja ha treballat en ocasions anteriors la figura d'Ubach,⁴ potser ens podrà respondre en futures recerques.

El segon assaig temàtic té un títol ben eloqüent: “L'Escola Catalana d'Arqueologia Oriental: un gran projecte que no es va poder concretar” (pp. 29-41). Com en el primer assaig, aquí Vidal ens presenta una empresa de mecenatge de Cambó: la que pretenia crear una institució de recerca, amb seu a Atenes, que fos equiparable a les que durant el segle XIX diferents països havien instal·lat a la capital grega (vegeu p. 30 pel llistat que proporciona Vidal). Si en el cas de la traducció de la Bíblia al català el projecte es va acabar escindint i, malgrat tot, finalment es va publicar una traducció, en el cas d'aquesta institució no es va arribar tan lluny. Cambó va contactar amb l'insigne arqueòleg Pere Bosch Gimpera (1891-1974) per demanar-li consell: volia un candidat per posar en marxa el seu projecte de l'Escola Catalana d'Arqueologia Oriental. El candidat escollit finalment va ser Josep Gibert i Buch (1903-1979) que va ser incapaç de posar el projecte en marxa. Els motius són ben variats i, en ocasions, penso que inesperats per a qui llegeix l'assaig de Vidal. Així resumeix Vidal, per exemple, alguns dels arguments exposats en una de les cartes de Gibert a Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961): “Gibert admetia que la tasca arqueològica a la Mediterrània oriental li semblava massa avorrida i solitària, i reclamava la necessitat de disposar d'una amant per suportar la situació” (p. 37). Els fragments de la correspondència de Gibert que Vidal cita i

⁴ Vidal, J. 2015: “Nuevos enfoques y materiales para una biografía del P. Bonaventura Ubach”, *Aula Orientalis* 33/2: 333-34.

Vidal, J. 2010: “Bonaventura Ubach. In search of Biblical landscapes”, *Res Antiquitatis* 1: 39-54.

treballa en aquest assaig són hilarants i desesperants alhora i només podem recomanar-ne vivament la lectura directa. Afortunadament Vidal està treballant en una publicació monogràfica dedicada precisament a la figura de Gibert. Llegint el tast que ofereix en el volum que aquí ens ocupa no podem sinó esperar que vegi la llum ben aviat per gaudir-ne.

El tercer i darrer assaig breu es titula “Convulsions polítiques al país de la Bíblia” (pp. 43-49). En ell Vidal es fixa en la situació política de la Palestina on viu Ubach aleshores, un territori que sens dubte és un dels vincles forts entre els dos protagonistes de l’epistolari a arrel dels dos viatges a la zona en què es trobaren personalment i compartiren temps, inquietuds i converses. En aquest capítol, malgrat no s’anuncia de manera explícita ni en el seu títol ni en el seu plantejament, hi ha un segon tema rellevant que, no en va, ocupa un espai també rellevant (pp. 44-46): l’antisemitisme. Tal i com observa Vidal fent referència a un escrit de Cambó, amb una diagnosi que pensem que es pot extrapolar a la posició d’Ubach, “el seu discurs antisemita no esgrimia els arguments biològics de la retòrica nazi. El seu antisemitisme era cultural i religiós, de típica arrel cristiana, basat en tòpics i prejudicis de llarga tradició a Europa” (p. 45).

Vidal és bon coneixedor de les derivades de la relació entre antisemitisme, acadèmia i intel·lectualitat, un tema al que s’ha dedicat en altres treballs.⁵ I precisament perquè n’és bon coneixedor és molt curós amb el tractament que en fa. Per això sobta que del treball de Vidal se’n pugui fer un ús matusser com el que en fa Pere Bosch i Cuenca, que a més de polític i periodista té formació en història, en un escrit d’opinió al setmanari *La República* (de 23 d’abril de 2021) titulat “El rostre de Francesc Cambó”. Allà, fent referència a l’epistolari que publica Vidal i més concretament a les cartes escrites per Cambó afirma que “sobten, primerament, les cartes en què es posa de manifest el seu profund antisemitisme”. Una lectura atenta del treball de Vidal que aquí ens ocupa evidencia que no només l’antisemitisme no és present a l’epistolari, sinó que els fragments que per il·lustrar tal afirmació cita Bosch i Cuenca no són pas de cap de les cartes publicades, sinó de les *Meditacions*, que Vidal referencia en aquest tercer assaig (pp. 44-45), una col·lecció de textos escrits per Cambó entre 1936 i 1946 i que es va publicar el 1982 en dos volums a Alpha Editorial. En qualsevol cas, aquesta reacció a la premsa actual ens porta a reflexionar sobre un tema sempre controvertit: com hem de tractar, des de la disciplina històrica, els passats incòmodes? No cal dir que aquesta pregunta porta a respostes múltiples i

⁵ Vidal, J. 2020: “‘Aquell poble ingrat i pèrfid’: Antisemitisme en les conferències arqueològiques de Pelegrí Casades (1905-1917)”, *Pyrenae* 51/2: 181-196. Vidal, J. / García-Ventura, A. 2018: “Asiriologia y nazismo: la obra de Wolfram von Soden”, dins de J. Cortadella / O. Olesti / C. Sierra (eds.): *Lo viejo y lo nuevo en las sociedades antiguas: homenaje a Alberto Prieto*. Franche-Comté, pp. 569-582. Vidal, J. 2015: “Adolf Hitler, Friedrich Delitzsch y el antisemitismo en los estudios bíblicos”, *Historiae* 12: 65-80.

complexes que no es poden esgotar en una sola obra, però pensem que el tractament que Vidal fa aquí de la qüestió de l'antisemitisme és una bona mostra dels camins que es poden seguir.

La segona part del volum que ens ocupa, el seu *Leitmotiv* com ja s'anuncia des del títol, és la correspondència entre Cambó i Ubach. Sempre cal felicitar i agrair la publicació de noves fonts primàries, com és aquí el cas, més encara quan es fa d'una manera tan acurada, amb una edició trufada de notes que ens presenten cadascuna de les persones esmentades amb un equilibri notable entre síntesi i detall. Els temes que es poden comentar arrel d'aquestes cartes són nombrosos. Vidal ja en destaca alguns en els seus assaigs previs i no cal dir que cada lectora o lector que s'acosti a la correspondència en destacarà d'altres en funció dels seus interessos i del seu bagatge. Tot seguit, doncs, no farem un llistat de temes que es tracten, sinó que en destacarem només un que molt possiblement es percebrà com a tangencial, malgrat considerem que no ho és: ens fixarem en els assumptes quotidians, i sovint prosaics, de la vida acadèmica que s'esmenten en algunes de les cartes.

Fixar-nos en aquests assumptes ens permet posar el focus en els ingredients que configuren el món acadèmic i que han generat treballs d'anàlisi com per exemple el cèlebre i pioner *Homo academicus* de Pierre Bourdieu, publicat el 1984. Els detalls que aquí destacarem ens donen una visió de primera mà de quines eren les dinàmiques del dia a dia de la feina acadèmica a la primera meitat del segle XX a Catalunya, unes dinàmiques que són en alguns casos molt particulars del moment i, en d'altres, transversals i reconeixibles en el nostre dia a dia actual. En el cas concret que ens ocupa és interessant subratllar, a més, quelcom que no és habitual: aquestes qüestions es dirimeixen en una correspondència entre dos amics que no són pas, tots dos, acadèmics. Recordem que Ubach sí que estava en el món acadèmic com a estudiós, mentre que Cambó hi estava implicat com a mecenes, però no en la praxi de la recerca de les matèries vinculades a l'estudi de la Bíblia i de l'arqueologia Oriental. Destaquem tot seguit els següents aspectes del dia a dia acadèmic que es comenten a la correspondència: les possibilitats de tria de la llengua de publicació, la cadència del treball de recerca, la correcció de proves d'impremta, i les necessitats materials per a la difusió de la recerca.

Comencem per la llengua en la que publiquem la nostra recerca, un tema sempre candent i que té moltes derivades. Amb aquesta qüestió posem en joc eleccions relacionades amb la identitat, amb la contribució a la cultura en un àmbit geogràfic i lingüístic determinat, amb la ponderació de l'abast de circulació dels resultats de la recerca i òbviament amb les possibilitats d'aconseguir finançament. A tots aquests factors cal sumar, en els anys de la correspondència entre Cambó i Ubach que ens ocupen, el context polític de la Guerra Civil Espanyola que esclatà el 1936 i la posterior Dictadura que

s'instal·là des del 1939. Cartes com la 43 o la 57 de l'epistolari (pp. 100-102 i 118-120), que Cambó envià a Ubach el 1945 i 1947 respectivament, aborden el tema de manera directa. En els projectes de traducció de la Bíblia que hem esmentat anteriorment la tria de la llengua catalana era un factor de pes. I com és ben sabut l'ús del català va ser perseguit de manera sistemàtica en aquells anys. Com a conseqüència, la possibilitat o no de publicar en català va ser una preocupació que va planar en la correspondència. En aquest sentit Cambó informava a Ubach a la carta 43, de 28 de novembre de 1945, amb un to esperançador: “Una bona notícia: A més de l'autorització per a publicar, en català, els dos volums que mancaven de la Bíblia, m'han autoritzat darrerament per a prosseguir la versió catalana de clàssics grecs i llatins de la Col·lecció Bernat Metge. Estic segur que Montserrat obtindria també el permís per a fer publicacions en català, encara que crec que hauria d'alternar-les amb publicacions en castellà” (p. 102).

Pel que fa a la cadència del treball de recerca, el tema sorgeix en unes quantes cartes vinculat sobretot a la correcció de proves d'impremta, una tasca que sempre és més lenta i costeruda del que es voldria. Ben eloqüent és aquesta frase de la carta 17 (pp. 68-69) que Cambó envia a Ubach el 7 d'octubre de 1932, on fa referència a la publicació de la *Etnologia de la Península Ibèrica* de Pere Bosch Gimpera: “No vull amagar-li que l'estampació és anada amb una calma desesperant però la culpa, tant com de la casa Altés, ha sigut d'en Bosch, que endarreraria, fora de mida, la correcció de proves”.

Ubach es queixava també de la lentitud en la correcció de les proves d'impremta dels seus treballs, malgrat en aquest cas el problema no s'havia d'atribuir ni al seu ritme de treball ni a les dinàmiques de la casa editorial o de la impremta, sinó a les dificultats que suposava que ell estigués treballant en les traduccions de la Bíblia a Jerusalem i que les impressions de l'obra es fessin a Catalunya. La trigança de les comunicacions, que es va veure especialment agreujada pels avatars polítics, va ser una pedra a la sabata que Ubach ressaltava de manera insistent en les seves cartes. Bona mostra n'és que en aquest epistolari on només 14 de les 61 cartes publicades per Vidal són d'Ubach, aquest tema que s'esmenta és recurrent, per exemple, a les cartes 39, 46 i 56 (pp. 94-95, 103-105 i 117-118). A la carta 39, de 20 d'agost de 1943, Ubach es mostrava preocupat i escèptic en relació al futur de la impressió dels volums de la Bíblia en els que havia estat treballant intensament: “Desconfio molt de veure'n jo personalment l'estampació, car, suposant que l'actual conflicte trobi solució en un espai de temps relativament curt, caldrà veure si a Montserrat els serà permès de continuar l'empresa de la nostra Bíblia, i en cas afirmatiu esperar encara la reintegració de les comunicacions ràpides per a la necessària correcció de les proves” (p. 94). Passaven els anys i la preocupació persistia, com es pot constatar en aquestes paraules de la carta que Ubach envià a Cambó el 14 de

gener de 1946: “En tot cas, cal tenir paciència fins que les relacions per correu es normalitzin; la correcció de les proves d’impremta per part nostra és d’absoluta necessitat” (p. 105). I encara, uns mesos més tard el mateix any 1946, en la missiva d’Ubach de 28 de novembre on parlava de la necessitat d’anar a Montserrat a corregir les proves davant les dificultats de comunicació amb Jerusalem: “seria necessari que un servidor o el meu company el P. Ramir Augé ens personifiquéssim allí per una tongada de mesos per tal d’accelerar la correcció de les proves, cosa impossible des d’aquí mentre no es normalitzin les comunicacions” (p. 118).

Finalment, i en estreta relació amb algunes de les qüestions que ja s’entreveuen en aquestes cartes d’Ubach, en diverses ocasions es fan paleses les necessitats materials per a la difusió de la recerca. En aquest sentit cal destacar les vicissituds derivades de la manca de paper, i en particular de paper d’una qualitat determinada, així com els costos de publicació. Cambó a la carta 9, de 12 d’octubre de 1931, parla dels costos de publicació de la Bíblia de Montserrat, el projecte que tenia entre mans Ubach, en aquests termes: “Jo em faig càrrec de les enormes despeses d’aquesta Bíblia que resultarà una cosa única en son gènere i que honrarà la bibliografia catalana. Malgrat que les coses van molt malament i que tots ens trobem avui en una situació econòmica molt poc brillant, tindrè un gran plaer en participar en les despeses d’aquesta publicació” (p. 60).

D’altra banda, com apuntàvem, la qüestió del paper era recurrent en aquells anys, com evidencien les cartes 33 i 59 (pp. 85-86 i 121-122) de Cambó i d’Ubach respectivament. A la carta 33, de 23 d’octubre de 1939, Cambó ofereix una possible solució: “Vostè em diu que una de les causes que privaran a Montserrat per un temps de prosseguir la seva tasca cultural és la manca de paper: si salvada aquesta dificultat l’obra pogués reprendre, jo estaria disposat a facilitar-los les divises necessàries per a la compra de paper. Naturalment, vostès s’haurien d’assegurar de que el paper pogués passar la frontera i arribar al Monestir” (p. 85). Sembla però que el paper necessari per imprimir l’obra amb les seves il·lustracions no era un paper qualsevol, sinó que havia de tenir una qualitat determinada i Ubach anys més tard, en una carta de 30 de gener de 1947, sospitava que aquest podia ser un dels esculls, que calia afegir a d’altres ja esmentats anteriorment, com els vinculats a la llengua de l’obra, que demoraven la impressió dels volums acabats: “La manca de paper escaient, sobretot per als volums destinats a la il·lustració? Escarcesa d’operaris?” (p. 122).

Malgrat les nombroses adversitats per a dur a terme i difondre la recerca que s’esgrimeixen en aquest epistolari, cal posar en valor que tant Cambó com Ubach, cadascú des de la seva posició, van assolir part dels seus objectius i, sobretot, no es van aturar mai malgrat els va tocar viure anys especialment difícils. La Col·lecció Bernat Metge, endegada i finançada per Cambó, es va

seguir publicant, com succeí també amb els volums de la Bíblia de Montserrat d'Ubach. De fet l'epistolari que Vidal ens fa a mans és un bon exemple de la capacitat de resiliència i de com, malgrat tot, hi ha persones que segueixen treballant sense descans per fer possible la recerca i la seva difusió esperant que arribin temps millors. Tal i com Cambó li escriu a Ubach a la seva carta del dia 1 de desembre de 1943 (carta 40, pp. 95-97), "la seva Bíblia Il·lustrada és una cosa tan extraordinària que, quan hi hagi un món tranquil i la gent pugui consagrar-se als lleures de l'esperit, causarà sensació arreu" (p. 96). La utopia d'un "món tranquil" pot ser, sens dubte, un bon motor per seguir endavant amb la nostra feina, tot desitjant que en Jordi Vidal, per molts anys, es pugui consagrar als "lleures de l'esperit" i ens pugui obsequiar amb volums com el present.

Agnès Garcia-Ventura
Universitat Autònoma de Barcelona